

4. NEMZETISÉG, ANYANYELV, VALLÁS VÁROSOK, NEMZETISÉG

Magyarországon első ízben az 1880. évi népszámlálás vette számba a népesség *anyanyelvi*¹ megoszlását. Az utolsó, 1966. évi román népszámlálás a népesség *nemzetiségi*² hovatartozására vonatkozó adatokat csak megyénként összesítve közli, az egyes megyék falvainak népességét mint „falusi népességet”, a megyéhez tartozó valamennyi város népességét pedig mint „városi népességet” együttesen mutatva ki, ennek következtében 1966-ban az egyes városok nemzetiségi megoszlására vonatkozóan nincsenek adataink. Erre nézve az utolsó adatokat csak az 1956. évi népszámlálás eredményei szolgáltatják.³

A nemzetiségi-anyanyelvi kérdésekre vonatkozó vizsgálatunk tehát csak az 1880–1966 között eltelt 85 évre terjedhet ki, 11 évvel rövidebb időszakra, mint az előző fejezetek.

A ... sz. tábla mutatja az egyes nemzetiségek számát és arányát a városi és falusi népességben. A ... sz. tábla a 40 régi város, a ... sz. tábla pedig az összes városi népesség nemzetiségi megoszlását, valamint a nemzetiségek tényleges szaporodását (fogyását) mutatja.

A *román, magyar és német* nemzetiségek mellett az egyéb nemzetiségűek közül külön is kimutattuk a *szláv* (rutén, szlovák, cseh, lengyel, szerb-horvát, sokác, krassován, bolgár) és *zsidó* népesség számát. Az 1880–1910. évek között zsidó nemzetiségűnek azokat az izraelita vallásúakat tekintettük, akik magukat német anyanyelvűeknek vallották (többnyire a német nyelv jiddis zsargonját beszélték).⁴ Ezzel kapcsolatos felfogásunkat a IV. fejezet 2.D. részében részletesen kifejtettük.

A fenti időszak nemzetiségi adatainak kiegészítéseként külön rovatban tüntettük fel az *izraelita vallásúak* számát. Ezt szükségesnek láttuk, egyrészt a nemzetiségi adatok korrekciója érdekében,⁵ másrészt fontos demológiai jelenségek megvilágítása céljából. 1920-tól kezdődően erre már nincs szükség, mert valamennyi népszámlálás a zsidókat mint *nemzetiséget* vette számba.⁶ De nincs is rá lehetőség, mert az 1930. évi román népszámlálás, valamint az Észak-Erdélyre vonatkozó 1941. évi magyar népszámlálás kivételével, a többi népszámlálások a népesség vallásfelekezeti vonatkozásaira nem terjedtek ki.

Transsylvania városainak nemzetiségi arculata a 19. század közepére már nagyjából kialakult, és az – miként a táblás kimutatások is mutatják – 1910-ig lényegesen nem változott.

A jobbára földműveléssel, pásztorkodással foglalkozó magyarság a 16–17. század táján már komolyabb mértékben kezdett áttérni az ipari és kereskedelmi tevékenységre, s az egyre izmosodó magyar polgári réteg, részben a német és zsidó polgárság elmagyarosodása révén, a városok nagyobb részében abszolút, de legalábbis relatív magyar többséget eredményezett.

Az erdélyi szászok kiváltságos helyzete a szász alapítású városok legtöbbszörét (Nagyszében, Szászsebes, Beszterce, Brassó, Szászváros, Medgyes, Segesvár) megóvta attól, hogy német jellegüket elveszítsék.

A románság, amely, mint félnomád pásztorkodó nép, tömegesebben a 16. és 19. század között telepedett be Erdélybe és Magyarország keleti részeire, még a helyhez kötött földműves életmóddal is csak akkor kezdett megbarátkozni, amikor a magyar, német és zsidó polgárság már intenzív városi életet teremtett. A román polgári réteg kialakulása és városokba települése csak a 18. század végén kezdődött meg, de tömegesebb méreteket csak a 19. század közepén öltött.

Mindez megmagyarázza, hogy 1880-ban, amikor a német népességnek 17%-a, a magyar népességnek 20,8%-a⁷ volt városlakó, a román városi polgárság az egész románságnak csak 3,5%-át tette, míg 96,5%-uk falusi lakos volt.

1880-ban a 402 440 főnyi városi népességből 216 763 (53,9%) volt magyar anyanyelvű, tehát az egész városi népesség abszolút többségét tette, az országrész egész népességéhez viszonyított 25,9%-os arányának több mint kétszeresét. A 77 762 főnyi német városi népesség

ség az egész városi népesség 19,3%-át képviselte, 11,4%-os erdélyi arányának csaknem kétszeresét. A városi népesség 2,7%-át képviselő zsidó (jiddis) lakosság csaknem háromszorosán, a 8,9%-ot jelentő izraelita vallásúak pedig több mint háromszorosán haladták meg az erdélyi arányszámot. A 79 625 főnyi román városi népesség már az egész városi népesség 19,8%-át képviselte, meghaladva a német városi népesség lélekszámát és számarányát is, bár 57%-os erdélyi számarányához viszonyítva csak alig több mint egyharmadát tette.

A városok közül a német lakosság abszolút többségét már csak Besztercén (59,2%), Medgyesén (55,0%), Nagyszebenben (72,3%) és Segesváron (58,2%) tartotta meg, de csak relatív többsége maradt Szászrégenben (49,1%) és Temesvárott (46,5%), viszont már csak 33,8%-os kisebbségre apadt Szászsebesen, 24%-ra Szászvároson, a Román- és Németlugos egyesítéséből keletkezett Lugos városban pedig 37%-ot képviselt.

Ez a jelenség azonban nem az ún. magyarosítási politika eredménye, hanem elsősorban a románság egyre tömegesebb városba településének következménye. Ezt igazolja az a tény, hogy akkor már román volt Beszterce lakosságának 26,2%-a (viszont csak 7,1% magyar a 4,1%-ot kitevő izraelita vallásúakkal együtt), Medgyes lakosságának 30,3%-a (ugyanakkor magyar 11,4%), Nagyszeben lakosságának 14,5%-a (ugyanakkor magyar 10,6%), Segesvár lakosságának 23,9%-a (magyar 13,4%), Szászsebes lakosságának 60,3%-a (magyar 3,1%), Szászváros 43,6%-a (magyar 23,2%), Lugos 44,3%-a (magyar 12,4% a 10% izraelita vallásúval együtt).

A fenti számadatok kétségtelenné teszik, hogy a magyarság és a zsidóság városba települése jóval kisebb szerepet játszott a német alapítású városok német jellegének fokozatos elvesztése terén. Ez részben annak is tulajdonítható, hogy a most felsorolt városok túlnyomóan román többségű vidéken vannak.

Jelentősebb arányú magyar betelepülés csak három városban mutatható ki: Szászrégenben a környező magyar többségű falvak népének bevándorlása folytán 31,5% magyar (ugyanakkor 12,8% román). Temesvár gyors ütemű ipari fejlődése, ugyanakkor igen alacsony természetes szaporodása nagyszámú munkaerőt vonzott, minek eredményeként a magyarság arányszáma 20,4%-ot ért el (a 6 százaléknit kitevő magyar izraelitával együtt), de ugyanakkor a románok 13,7%-át, a szerb-horvátok 6,5%-át, a szlovákok 1,2, a zsidók 4,5%-át tették ki a város népességének. Brassó városa, amelynek iparosodása hasonló volt Temesváréhoz, egyformán vonzotta a közvetlen környezetében élő románságot és a szpora székelységet, úgy hogy a város népességében csaknem egyenlő, 1/3–1/3 arányban volt képviselve a három nemzetiség.

Román többségű és román jellegű városok voltak 1880-ban: Abrudbánya 60,7%-os román többséggel (36,2% magyar, főleg betelepült bányász és iparos), Vizakna 64,3% román (31,2% magyar), Hátszeg 70% román (16% magyar, 8% német), Karánsebes 56,4% román (31,7% német, 6,5% magyar), Vajdahunyad 68,6% román (21% magyar, 6,9% német, ezek főleg bányá- és kohóipari szakmunkások).

A románságnak 43,6%-os relatív többsége volt Gyulafehérvárott (magyar 35,3%, német 7,7%, zsidó 9,5%), Fogarason 34%-os (33% magyar, 26% német), Déván 46,8%-os (37,6% magyar, 7,2% német).

Jelentősebb, 32,1%-ot kitevő román lakossága volt még Szamosújvárnak, ahol a magyar anyanyelvűek aránya 33,9%, az egyéb anyanyelvűeké (főleg örmények) 31,1% volt.

Erzsébetvároson a magyarság csak 41,9%-os relatív többséget képviselt, míg 29% egyéb anyanyelvű (főleg örmény), 21% román és 7,8% német.

A 40 város közül 20-ban a magyarság abszolút többsége mutatható ki. Ezek közül is 7 város, köztük az 5 székelyföldi város: Csíkszereda, Gyergyószentmiklós, Kézdivásárhely, Sepsiszentgyörgy és Székelyudvarhely, valamint Nagykároly és Zilah 92–98%-os magyar többségükkel egészen kivételes helyet foglalnak el Transsylvania túlnyomóan vegyes nemzetiségű városai között. A többi városok közül egyikben sem volt bármely nemzetiségnek ilyen fölényes többsége.

Az eddig nem említett 13 magyar többségű város közül Nagyenyeden a magyarság már

csak 75,6%-ot képviselt a 20,3%-ra emelkedett románsággal szemben. Kolozsvárott 80% magyar, 12% román és 4% német. Marosvásárhely 86,9% magyar, 6,7% román, 3,4% német. Szilágysomlyó 83,1% magyar, 16% román. Dés 70% magyar, 25,4% román, 3% zsidó. Torda magyarsága 76,1%-ra apadt, a románok arányszáma 19,6%-ra emelkedett. Dicsőszentmárton 65% magyar, 27,6% román. Arad város népessége egészen vegyes képet mutatott: 57,7% magyar, 18,6% román, 12,5% német, 1,3% szlovák, 4,9% szerb-horvát, 3,3% zsidó. Nagyváradon a magyarság arányszáma 86,8% (a 24,6%-ot képviselő magyar izraelitákkal együtt), a románoké 6,6%, a németeké 2,4%, a szlovákoké 1%, a zsidóké 1,5%. Szatmárnémeti 88,9% magyar (a 12,1% magyar izraelitát is beleszámítva), 5% román, 2,3% zsidó. Felsőbánya 77,9, Nagybánya 66,7%-os magyarságával szemben a románság 20,5, illetve 29,6%-ot képviselt, jelentéktelen (1,1, illetve 2,2%) német lakosság mellett. Máramarosszigeten a románság akkor még mindössze 8,6%-os kisebbséget képviselt (ebben bennefoglaltaknak a román anyanyelvű izraeliták is), a rutének a lakosság 5,9%-át, a zsidók 19,4%-át tették, a magyarság pedig 64,2%-át (a csaknem 12%-os magyar anyanyelvű izraelitákkal együtt).

Ez volt a városi népesség nemzetiségi (anyanyelvi) összetétele 1880-ban. Az 1880-tól 1910-ig, az utolsó magyar népszámlálásig eltelt 30 év alatt a 40 város népessége 68,6%-kal gyarapodott.

Vizsgálva ezen időszakban a városi népesség tényleges szaporodását nemzetiségek szerint, a legszembeesőbb jelenség, hogy amíg az izraelita vallásúak száma 35 707-ről 76 423-ra, tehát több mint kétszeresére emelkedett, addig a magukat német (jiddis) anyanyelvűeknek valló izraeliták száma 33,3%-kal fogyott. És amíg az izraelita vallású népességnek 1880-ban még csak 32,8%-a volt városi lakos, addig 1910-ben már 41,8%-a, viszont a zsidó (jiddis) anyanyelvűeknél a helyzet éppen fordított: közülük 1880-ban még 26,5%, 1910-ben csak 14,6% volt városlakó. A már régebben városokba telepedett zsidóság ugyanis fokozatosan átvette lakóhelyének nyelvét, és miután a német városokban kisebb mértékű volt letelepedésük, így csekélyebb részben román, nagyobb részben magyar anyanyelvű lett. A zsidóság kelet felől érkező újabb, még csak jiddisül beszélő tömegei falun telepedtek meg és csak a második vagy harmadik generáció költözött városba, amely már magyar anyanyelvűvé vált. Ez magyarázza meg, hogy amíg a városlakó izraelitáknak 1880-ban még csaknem 1/3 része, 1910-ben már 10%-a sem volt jiddis anyanyelvű.

A többi nemzetiség tényleges szaporodása a 30 év alatt mind pozitív tendenciát mutat, bár nem egyenlő mértékű.

A leggyengébb volt a német városi népesség szaporodása, mindössze 25,1%. Ennek oka csak részben kereshető a németek magyarosodásában, ami kétségtelenül észlelhető a magyar többségű városok aránylag csekély lélekszámú német lakosságánál, feltűnő módon azonban Temesvár, kisebb mértékben Lugos és Karánsebes németségénél. Ez utóbbi összefügg a bánáti németek általános magyarosodási jelenségével.⁸ Elsődleges okát mégis a németek alacsony természetes szaporodásában és ezzel összefüggően a német falusi népesség kedvező birtokviszonyaiban, mezőgazdasági kultúrájának fejlettségében kell keresnünk, amelynek folytán nem volt sem szükséges, sem vonzó a német agrárnépesség városba vándorlása, hiányzott a városi német népesség utánpótlásához szükséges mezőgazdasági népfelleg.

A szláv anyanyelvűek tényleges szaporodása 51,2% volt, ami megközelíti az átlagos mutatót.

Ettől alig marad el a román városi népesség 49,6%-os szaporodása, amelynek forrása a falusi népfelleg városba vándorlása, és jelzi a román polgári réteg fokozódó arányú fejlődését.

Legnagyobb mértékű volt a magyar városi népesség szaporodása: 102,4%. Ez részben a magyar városi népesség magasabb természetes szaporodásának, valamint a falusi magyar mezőgazdasági népfelleg nagyobb arányú városba vándorlásának következménye. De nagy mértékben hozzájárult a németek, főleg azonban a zsidók egészen rendkívüli arányú elmagyarosodása. A románság magyarosodása viszont egyáltalán nem volt számottevő.

1910-ben, az utolsó magyar népszámlálás eredményei szerint ez volt a helyzet:

Az egész népesség 12,9%-a volt városlakó, és pedíg a románságnak 4,2%-a, a németeknek 18,9%-a, a szlávoknak 7,8%-a, a magyarságnak pedig 26,4%-a.

A városi népesség nemzetiségi összetételét vizsgálva megállapítható, hogy a zsidókon kívül egyedül a németek számaránya csökkent jelentősen a városi népességben, az 1880. évi 19,3%-kal szemben 1910-ben a városi népességnek csak 14,3%-a volt német. A németiség elvesztette abszolút többségét valamennyi városban. Bár lélekszámuk a német jellegű városokban, Szászrégen kivételével, mindenütt emelkedett, ha nem is jelentős mértékben, de arányszámuk Lugoson 37%-ról 20%-ra csökkent (ugyanakkor a magyarság 34,7%-os arányszámával némi relatív többségre tett szert, megelőzve a románságot, amely abszolút számban szaporodott ugyan, de arányszáma 31,4%-ra csökkent). Legfeltűnőbb a németek arányszámának csökkenése (72,3%-ról 49,5%-ra) a szász egyházi, művelődési és gazdasági élet ősi fellegrárában, Nagyszebenben, ahol a románság, lélekszáma több mint háromszorosára emelkedve, 26,3%-os arányszámával (1880-ban még csak 14,5%) a város lélekszámban második nemzetisége lett, míg a magyarság a 3%-nyi magyar izraelitával együtt is a város népességének csak 21,7%-át tette.

JEGYZETEK

¹ Az 1880–1910 közti magyar népszámlálási adatok az *anyanyelvre* vonatkoznak.

² Az 1930–1966 közti adatok (az Észak-Erdélyre vonatkozó magyar adatok is) a *nemzetiségre* vonatkoznak. A nemzetiség fogalmára a román népszámlálások háromféle kifejezést használtak: 1930-ban „neam” = nemzetiség, 1941-ben a hitleri fajelmélet hatására „origine etnică” = faji származás, 1948-tól kezdve „naționalitate” = nemzetiség. Megjegyzendő, hogy a „naționalitate” kifejezést a román jogi terminológia mindaddig az *állampolgárság* kifejezésére használta, ami aztán sok zavart idézett elő.

³ Ezért a 40 régi városra vonatkozó adatok csak az 1880–1956 közti időszakot ölelik fel.

⁴ A magyar népszámlálási kiadványok az egyes vallásfelekezethez tartozók anyanyelvi megoszlását a törvényhatósági városokat illetően mindig, a többi városokét 1900-ban és 1910-ben pontosan kimutatták, 1880-ban ez utóbbi városokat illetően becslésen alapulnak.

⁵ Ezzel kapcsolatban lásd TYERLECKIJ, P. E.: Az európai államok népességének nemzetiségi összetételére vonatkozó népszámlálási adatok elemzési és helyesbítési módszerei. = Statisztikai Szemle. 1950. 10. sz. 664.

⁶ A román és a magyar felfogás közt azonban ebben a kérdésben alapvető eltérés mutatkozik. A román álláspont szerint a nemzetiséghez való tartozás *objektív* kérdés; az állam szuverén joga, hogy az egyén megnyilatkozásától függetlenül, tárgyi ismérvek (származás, szülők, nagyszülők vallása, sőt antropológiai ismérvek) alapján állapítsa meg állampolgárai nemzetiségét. Ezen elv alapján az 1920. évi népszámlálás alkalmával kiadott rendeletek szigorú büntetés terhével tiltották meg, hogy az anyanyelvben és jórészt érzelmeiben is magyar erdélyi zsidóság másnak, mint zsidó nemzetiségűnek vallhassa magát. A magyar felfogás (egyezően a nemzetközileg elfogadott elvekkel) a nemzetiséghez való tartozás kérdésében *szubjektív* alapra helyezkedett, azt az egyén szuverén jogának tekintette, amelyet az államnak nem áll jogában sem vitatni, sem felülbírálni. Az ezzel kapcsolatos rendelkezéseket és nemzetközi irodalmat a fentebb hivatkozott fejezetben részletesen ismertettük.

⁷ Tekintve, hogy az izraelita vallásúak 32,8%-a volt városlakó, a magyar anyanyelvű izraeliták számát levonva a magyar anyanyelvű városi népességből, ez az arány alig több 17%-nál.

⁸ Ezt a kérdést az általános részben kellő alaposággal kifejtettük.